

7. FEJEZET.

A végvári vitéz

Irta: Ajtay Endre.

A Mátyás halála után hazánkban megindult bomlást belső erővel megállítani nem lehetett. Ennek a kornak a közepesség szintjén mozgó elemei legalább is, sehogyan se tudták volna ezt végrehajtani. Külső segítségre volt szükség. Megérezték ezt a Jagellók is, miként Horvátország már előbb rájött arra, hogy Magyarország oldalán az ő útja is örvénybe vezet és az odbinai véreség után mindenáron Ausztriához akarta kapcsolni sorsát. A Jagellók előkészítették a Habsburgok jogutódlását, de ezen a téren a döntő lépést nem az ő szerződésük, hanem a végső szükség tette meg.

Mohács után, hazánk három részre szakadásának idején (I. Ferdinád Habsburg-házi, Szapolyai János nemzeti király és a töröknek hódoló országrész), a Jagellók alatti tespedés ellenhatásaként, valóságos hőskor következett. Ennek lelke pedig nem a nagyok, sem pedig az alkalmazkodó politikusok, hanem a huszár, a színmagyar huszár, aki nem alkudott hitére, hazájára, mint balkáni fegyvertársa tette, hanem vérével védte és meg is védte a magyar hazát. A nemzet beteg testében ő és a hajdú voltak az a két egészséges szerv, melyekre támaszkodva a magyar regeneráció végbemehetett.

Előbbi fejezetünkben mondtuk már, hogy a Habsburg-uralkodók szintén felismerték a huszárban a török hódítás legjobb ellenszerét. Ferdinád király örömmel fogadta Batthyány Ferenc bán ajánlkozását, aki a déli végeket kizárólag huszáraival akarta megvédeni.

A huszár legfőbb jellegzetessége, könnyű mozgása következtében, mint magas személyiségek, szállítmányok kísérője, vagy futár eljutott az ország minden részébe, Bécsbe is és mindenütt nagy propagandát végzett önmagának. Elmagyarosodásának a Jagellók idején lendülettel megindult folyamata, a Habsburg-uralom kezdetén betetéződött. A huszárság legelső kiegészítő emberanyagának, a rácságnak beözönlése már II. Lajos alatt majdnem teljesen elapadt s a délen koldusbotra jutott magyar nemesek mind nagyobb számban sereglettek a huszárok közé. Ezek pedig már külön társadalmi osztályt alkottak. Azt tekinteték vérüknek, fajtájuknak, akivel együtt harcoltak. Ma

a magyar végen, holnap máshol vitézkedtek, de majd mindig csak a török ellen harcoltak. A rá-cok — mint már többször mondtuk — elkeveredtek magyar testvéreikkel, teljesen elmagyarosodtak, de németül nem igen tanultak. Maga a császári szolgálatban álló Jurisich Miklós huszárkapitány se tudott jól németül s az osztrák magassabb parancsnokokkal csak szerb, horvát, vagy magyar tolmács útján érintkezhetett.

A huszárság lélekszáma a török előnyomulásával egyenes arányban növekedett. A nemzet most, a véres veszedelem hatása alatt a honvédelem kiépítésére általában megint nagyobb hajlandóságot mutatott. Az 1528. évi budai országgyűlés már elrendelte, hogy török veszedelem esetén a főpapok, főnemesek és a birtokos nemesek összes jobbágyaikkal felkelni tartoznak. A nagyszombati 1545. évi országgyűlés pedig a telekkatonaság létszámát kétszeresére emelte fel azzal, hogy kimondta, hogy a birtokos nemesek minden 10. jobbágyház — porta — után állítsanak ki egy lovas-t és azzal, hogy az alacsonyabbrendű papságot, szintén tizenként, egy lovas kiállítására kötelezte. A hét évvel később Pozsonyban megtartott országgyűlés még többet tett: a minden 10. porta kiállítandó lovason kívül, minden 20. porta után még egy gyalogos hadbaindítását is megkövetelte.

Ezt az időt tulajdonképpen a magyar állandó hadsereg kezdetének tekinthetjük. Mert nem szólva a *végvidék állandóan fegyverben álló és a törökkel szakadatlanul harcoló huszárjairól, hajdújairól, a törökveszedelem folytonossága miatt, az ország belsejében is tekintélyes számú fegyverest kellett készen tartani.* Az országos főkapitány — jellegzetes és igen üdvös habsburgi újítás — időnként megsejmelte (mustra) a csapatokat, melyek főpapi, vagy főúri uraik zászlói alatt vonultak ki és zászlósurai rangjának sorrendjében helyezkedtek el a szemléhez.

A király esetenként és körzetenként magas katonai személyeket bízott meg a szemlével. Ezeknek — a mustra-mestereknek — feladatává tette, hogy szemléjük alkalmával gondosan ellenőrizzék, hogy a toborzott katonák hadiszolgálatra valóban alkalmasak-e, hogy a maguk költségén beszerzendő

fegyverzetük és felszerelésük megvan-e és jókarban van-e és hogy a toborzó tisztek nem számítanak-e fel elesettek, szökevények, stb. után is zsoldot, hogy ekként jövedelmüket jogtalanul gyarapítsák.

Erdély három nemzetisége 1536-ban szintén érelyesen szabályozta a honvédelem rendszerét. A birtokos nemesek páncélosan, a kevésbé vagyonszak lovon, vagy gyalogosan tartoztak követni a király zászlaját. Az 1559. évi erdélyi országgyűlés, jórészt a hagyományok tiszteletben tartásával, akként szabályozta a székelyek hadiszervezetét, hogy összességüket hadiszolgálatra kötelezte; a székelyeknek fel kellett esküdniök a hadizászlóra és ahányszor csak a király parancsolta, személyesen meg kellett jelenniök a mustrán. A székelyek Erdély földjén minden ellenszolgáltatás nélkül katonáskodtak és zsoldot csak akkor húztak, ha Erdély határán túl hadakoztak; ilyen esetben minden két évben kieserélték őket olyanokkal, akik addig otthon tartózkodtak. A hadifelszerelés beszerzése és karbantartása a székely kötelessége volt. 1555-től több mint 40 évig olyan rendelkezés volt érvényben, mely az egész székely hadinép, más szóval a mustra-lajstromban szereplők együtödének állandó fegyverbentartását követelte. A nemesek kisebb százalékarányban, de szintén részesedtek ebben a honvédelmi kötelezettségben. 1555-től 1573-ig minden tizedikük, ettől kezdve minden huszadikuk szintén állandóan fegyverben állott. 1575-ben az állandóan katonáskodó erdélyi nemesek létszámát kerekén 1000 főben szabták meg. Ezekon felül az 1552-ben az Erdélyből Castaldó császári tábornok által kiszorított János Zsigmond helyébe kinevezett két vajda összesen 400 lovast — egy 200 főből álló bandériumot és külön 200 lovast — tartott a királytól erre kiutalt 15.000 forintból. A király 200 gyalogos vitézt tartott állandóan zsoldjában. A vajdák fentebb említett bandériumait és a főpapok zászlóaljait elosztották a határvidéken s ezzel lerakták a székely határőrség alapjait.

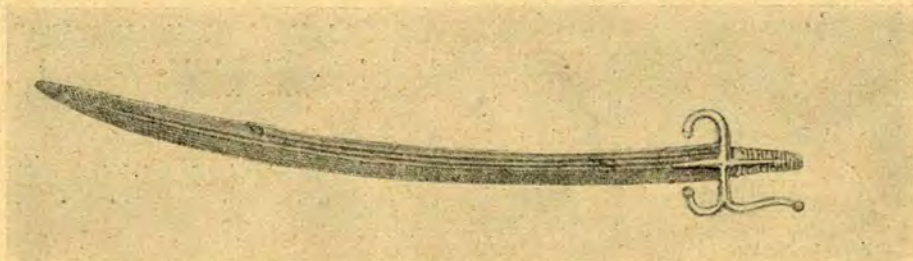
Habár a Habsburgok uralkodásának kezdete a magyar gyalogság fejlődéstörténetében fordulópontot jelent, mert ettől kezdve már a gyalogság is önálló fegyvernemként kezd szerepelni: a lovaság még sokáig megtartotta vezető szerepét. Hogy viszont a lovasság hazánkban ekkor már szinte ki-

zárólag könnyű fegyverzetű volt, az kitűnik abból, hogy *egyik 1542. évi törvény a régi nehéz lovaságnak csak az északi megyékben található némi maradványairól beszél.*

Elérkeztünk tehát ahhoz az időponthoz, amikor már csupán egyféle magyar lovas van: a huszár. Lehetetlen szótlanul elsiklani afölött a Takáts Sándor által bebizonyított történelmi tény fölött, hogy *a magyar huszár volt talán egész Európában a legutolsó, aki önmagát huszárnak nevezte.* (A huszár, a száguldó és jargaló című tanulmány Takáts Sándornak „Emlékezzünk eleinkről“ című művében). A XVII. század végén is „lovásoknak“, „nemzeti lovásoknak“ mondják és írják magukat vitézeink. Mi ennek az oka? Talán a huszár név eredeti jelentése iránti ellenszenvük? Nem tudjuk, de tény: a rajtuk kívül álló egész világ, mely haremódjukat, fegyverzetüket, ruházatukat utánozta, hősiességüket bámulta és erejüket rettegte: huszárnak tisztelte őket.

I. Ferdinánd király, ki a huszárokkal már uralkodása legelején igen előnyös ismeretséget kötött, mikor Móric szász hercegnek a schmalkaldeni háborúban (1546—1547) 1200 magyar lovast adott a keze alá, így írt róluk: „Huszárjaink számára, kiket magyar királyságunk végeiről rendeltünk, mivel hűségesen és becsületesen szolgáltak nekünk és szolgálatukra ezután is szükségünk lesz és mivel éppen ezért nem szívesen vészténők el őket, tekintettel arra, hogy idegen nemzetiség közé kerülnek s az ottani beszédet nem értik: különös védelmet és felügyeletet kérünk.“ De a huszárt felülről már előbb is mindig ezen a néven említették. A Jagellók alatt az udvarnál ez az elnevezés meghonosodott, a Habsburg-uralom elején pedig már a fegyvernem egyedüli és kizárólagos kifejezője lett.

A huszár fegyverzetéről, felszereléséről és ruházatáról ebből az időből már elég pontos leírások maradtak reánk. Ferdinánd schmalkaldeni huszárjairól Faletti Jeromos a következőket jegyezte fel: „Ezek voltak ama csapatok, melyeket a római király (Ferdinánd) az elmúlt szász háborúba vitt (1546-ban, ekkor Nyáry Ferenc volt a huszárok parancsnoka), ezredeseik valának Bakics Péter és Horváth Bertalan s magyar, horvát és lengyel határszéleken zsoldért szolgáltak... A sereg őket magyaroknak tartá, ami könnyen hihető volt, mert magyaros fegyvert és ruhát viseltek. Lándzsáik

Szablya a, XVI. századból.

hosszúságra a miénkkel egyenlők, de hátsó részük közönségesen vastagabb. E lándzsákkal és pajzsokkal csodálatraméltó ügyességgel tudtak bánni, sisakjaik arcvért nélkül valók, ehelyett egy arasznyi vas van, mely mindig feltőlva tartatik, míg lándzsáikkal az ellenségre nem rontottak s oly közelre nem jöttek, hogy a kardhoz vagy a fokoshoz kell nyúlniok, melyet rapier helyett használnak közönségesen; ekkor leeresztik az arasznyi vasat sisakjukon ábrázatuk védelme végett. Testük legnagyobbbrészt védtelen, csak kevesen használnak mellvasat vagy egyéb páncélt, aminek a hosszú ruházat az oka, mert alkalmatlan volna a csaknem lábfejig leérő ruházat alatt nehéz páncélatot hordani, melynek terhét nehezen is viselhetnék, ha lovaikról leszállnának, különösen lábbelijük miatt; ez a lábbeli kurtaszárú, hegyes orrú esizma, alól, de leginkább hátul a sarkaknál úgy megpatkolva, megvasalva, hogy a lábfejet ívalakban kell görbíteniök s kevés is közöttük az olyan, aki lábait nem fájlalná.* Mikor a harcosok ütköznek: először roppant erővel támadnak s a positiokat vakmerő bátorsággal foglalják el; de nem maradnak meg rendben egymás mellett, hanem elszórtan csatangolnak s ha így az ellen rajtok ront, nem szégyenlik a futást. Ellenökben a szászok azt tartják, hogy minden harcosnak a rendben kell maradnia, csapatától elválnia s a helyet, amelyet először elfoglalt, különös fontos ok nélkül elhagynia nem szabad.“

Aluise Mocenigo, ki Velence követeként 27 napot töltött a császár oldalán a schmalkaldeni háborúban, 1548 májusában, hazatérése után így ír tapasztalatairól: „... mindig ők (a magyar huszárok) voltak az elsők az ellenség ellen intézett rohamokban, amiért aztán mint derék katonák szép nevet szereztek maguknak, úgyhogy, amint hallám, a császár azt mondá: többé nem fog semminemű hadat viselni egy jó csapat magyarság nélkül.“ Ő írja még, hogy vitézeink a földön aludtak s pajzsukkal takaróztak, hogy szívesebben harcoltak nehéz fegyveresek, mint könnyű lovasok ellen. „A törökhöz sokban hasonlítanak s mivel éppen a török háborúban gyakorolták be magukat, gyakran megfélemlítették a török nagyurat s most különösen a németeket.“ Majd: „E német háborúban a császárnak seregei közül egyik sem használt annyit, mint e könnyű lovasság. ezek mindig készen álltak az ellenség szállóhelyeit kifürkészni, az élelmiszereket elfoglalni, portyázni s

* Ugyanígy írja le a huszáresizmát báró Herberstein Zsigmond is, ki 1551-ben nálunk járt és még hozzáteszi, hogy huszárjaink a esizma sarkára erősítve, posztóból készült golyót is viseltek, úgyhogy gyalogosan járni nem is tudtak; ha mégis gyalogolnoki kellett, furcsa lábbeliüket, mely viszont a kengyelben biztosabb tartást kölesönzött, le kellett dobniok.

az ellenek egyéb alkalmatlanságot szerezni, úgyannyra, hogy az én véleményem szerint a könnyű lovasság nemesak a leghasznosabb, de a legszükségesebb katonaság egy hadseregben, s talán még inkább egy erődített város alatt, amennyiben azt külső szolgálatokra folytonosan a legnagyobb sikerrel alkalmazhatni.“

Láttuk, hogy az egykorú feljegyzések a huszár fegyverei közt a szablyát még egyáltalán nem említik. A lándzsa, illetőleg a kopja — mint már mondtuk — rendületlenül óvta egyeduralmát s noha a szablya a XVI. és a XVII. század folyamán egyre szaporodott, formálódott, a lándzsa csak a török uralomnak a XVII. század végével bekövetkezett hanyatlásakor adta át helyét véglegesen.

A huszár védőeszköze a Habsburgok uralmának kezdetén a felül csúcsban végződő, törzsmagasságú pajzs volt, melyet különböző színűre festettek. A lándzsán apró lobogók voltak. A lándzsán kívül egyesek görbe kardot, fokost vagy buzogányt is használtak.

A lövőfegyverrel nehezen barátkozott meg a huszár. Annál pusztítóbb erejű volt a rohama. Tudjuk, hogy még a nemrég lezajlott nagy háborút is rohamokkal kezdte meg s a karabély használatába még ekkor is csak nagynehezen tört bele. Ehelyett még a XVI. század elején is igen sok kitűnő íjász volt a huszárok között.

A huszár öltözetének alapszíne a piros volt. Főként a nadrágra lehet ezt szabályként kimondanunk. Derekukon ősi magyar szokás szerint (török szokás is) övet viseltek. A töröktől átvett sisak mellett már a XVI. század közepe előtt fel-feltűnt a magyaros süveg.

Mint látjuk, a ruházat teljesen elűt a páncélos lovasétól. A XVI. században van már „huszáring“, „huszármereg“, „huszár kengyelszíj“, „huszárfék.“ A „huszár“ jelző bizonyára megkülönböztetésül akart szolgálni a páncélos lovas hason felszerelési tárgyaitól.

Valóban önálló fejlődése, esiszolódása csak a magyar huszárnak volt. A legtöbb államban szolgálatképpen lemásolták a török spahit s emellett meg is maradtak mindaddig, míg — sokkal később — a magyar huszár személyében, az utánzásra sokkal méltóbb alanyt, fel nem fedezték.

A huszár elhelyezése a végvidék falvaiban, házaiban történt. Némelyikük hajlandó volt bárhol a király szolgálatába állni, de voltak olyanok is (mint a római limitaneusok), akik csak bizonyos helyen vállalták a szolgálatot. Ez így ment egészen az állandó hadsereg megalakulásáig.

A helvőrségek ritkán változtak: legtöbbszőr csak a török előnvomulás okozta szükségből: annál sűrűbben cserélődtek a parancsnokok. A huszár-tisztek Mohács idején legtöbb várban mint na-

rancsnokok szerepeltek s így parancsoltak a vár gyalogos védőrségének is.

A végek védelme úgyszólván kizárólag a huszárra tartozott, de az elbánás, szolgálat és a zsold tekintetében igen nagy különbség volt huszár és huszár között. Az udvari huszárok, királyi emberek szolgálatát csak a király, a többiekét a kapitány szabályozta és mondhatta fel.

A huszár akkoriban három fajtára oszlott: *1. akik havi 3 forint zsoldért és sóért állandó hadiszolgálatot teljesítettek, 2. akik havi 2 forint zsoldért élelmet szállítottak, hadimunkát végeztek és csak az elkerülhetetlen szükség esetén harcoltak, 3. akik adókedvezésben részesültek, rendes foglalkozásukat üzhették, de szükség esetén hadiszolgálatot kellett teljesíteniök.*

A XVI. század derekán feltűnik egy negyedik fajta huszár is. Ezek — főleg rácok és horvátok — állandóan egy helyben laktak és évi 7 forint zsoldért, hogy mai kifejezéssel éljünk: a komitácsi szerepét játszották.

A délvidéki főurak lovasai évi 10 forint, a legelőkkelőbbek havi 2 forint zsoldot élveztek; az utóbbiak tisztesei kerültek felváltva a király mellé, mint ú. n. udvari huszárok.

A nemesek saját személyükre legfeljebb 6 lovat tarthattak. A kapitányoknak, akiknek 40—50 lovas volt a kezük alatt 8, akiknek 100 lovasuk volt 12 lovak lehetett. Gyalogos csapatok kapitányai a király költségén nem tarthattak lovat, de saját költségükön ezt zavartalanul megtehették.

Mint látjuk, a huszár név igen különböző társadalmi rétegeket takart. A tömeget az évi 7 forint zsoldot élvező és az egykorú forrásokban mindig huszárnak mondott lovasok tették ki. Ezek a végek későbbi, állandó helyhez kötött vitézeinek eleiben idegen, de hamarosan hűséges magyar hazafiakká változott elődei.

A huszárok vezetői a kapitányok voltak. A kapitányok különböző létszámú csapatnak parancsoltak. Ezek után soroltak rangban a vajdák, majd a tizedesek. Előbbieknek rendszerint 30, utóbbiaknak 9 (tizedmagával innen a „tizedes“ elnevezés) vitéz szolgált a keze alatt.

*

Mielőtt a huszárt fejlődésének és népszerűsödésének útján továbbkisérnők, néhány szóval megemlékezünk a schmalkaldeni háborúról, huszárjainknak a Habsburgok uralkodásának kezdetén véghezvitt legszebb fegyvertényéről.

Ezt a részben vallási, részben politikai okokból folyó háborút V. Károly császár és katolikus szövetségesei vívták meg a protestánsok ellen az 1546—1547. években.

Ferdinánd király és Móric szász herceg egyesült, összesen 8000 gyalogost és 4000 lovast kitévő

seregei 1546 október 23-án, a platteni és a gottesgabi bányák környékén lépték át a cseh-szász határt. Ferdinánd seregét felerésztt osztrákok, fele résztt magyar huszárok alkották. A sereg főparancsnoka a gyámolatlan Weitmuhl Sebestyén, a magyar huszárok parancsnoka pedig Nyáry Ferenc volt.

A magyar huszár, ez az eddig nyugaton ismeretlen katona, ki gyors lován mindegyre ottermett, ahol legkevésbé várták, különös fegyverzetével és öltözetével, meglepő harcmodjával, megdöbentette a szász népet és a harcosokat: „... bennök látta a városi polgár s a környékbeli paraszt Góg és Mágog irtózatos népét, Isten ama ostorait újra fellevenedni, melyekkel papjai a szószékről régóta fenyegették...“ Ha maga a török jelenik meg köztük, az se okozhatott volna nagyobb rémületet.

A protestáns János Frigyes szász választó Gräffendorf Wolfgangot bizta meg Vogtland védelmével. Gräffendorf 300 lovasa a határ mentén cirkált, a vezér Plauennél 2000 felkelőt gyülekeztetett.

Nyáry Ferenc könnyenmozgó huszárjaival vállalta azt a feladatot, hogy a helyzetet kikémlelje. 600 huszárt rendelt előre felderítésre. Ezek azt a helyet, amelyet a kéme a protestánsok főállásaként megjelöltek, megerősítve, de üresen találtak. Erre tovább haladtak Adorf felé. Esteledett, mire a vár alá értek. Nehogy a várból éjjel esetleg kirohanó ellenség bajt okozzon, elhatározták, hogy a várat azonnal elfoglalják. Erős ágyú- és puskatűz fogadta a huszárokat, de a roham sikerült s a város három kapuja megnyílt az ostromlók előtt. A holtravált lakosságot nyomban feleskették Ferdinánd királyra.

Mint láttuk, az egykorú Faletti megjegyzi, hogy a magyar huszárnak van egy rossz tulajdonsága: szerteszt csatangol, nincs az a hatalom, amely együtt tarthatná. Adorf elfoglalása után a huszárok legnagyobb része elment zsákmány után, a kevésbé kalandos hajlamuak ezért — okkal félvén attól, hogy éjjel baj történik — kiürítették a várost s a főserceghez hátráltak.

Az ellenség október 31-én újból megszállta Adorfot. Ugyanekkor 400 német nehéz lovas és 5 zászlóalj puskás és lándzsás gyalogos Ferdinánd előhadától nem messze tábort ütött s a készületlen királyi hadat csatakezdéssel fenyegette. De Nyáry Ferenc huszárjai Mindszentek napján „mint a fergeg rohantak a földhányások mögé bújt kis szász seregre s azt először a városon keresztül egy domb-ra s innen egy fenyőerdővel benőtt magaslatra úzték s miután az eszeveszett módra futó ellenfegyvereit is elhányta, annyira lekaszabolták, hogy az egésznek alig harmada maradt életben.“ 1000—1200 holttetem fedte a csatateret. A huszárok 500 foglyot ejtettek, 12 ágyút, 2 gyalogsági, 2

lovassági zászlót záskmányoltak és Adorfot újból elfoglalták.

A záskmány nagyságára jellemző, hogy némelyik ebben a hadjáratban résztvevő huszár gazdagsága innen datálódik.

A huszárok vesztesége egybehangzó egykorú jelentések szerint elenyészően csekély: mindössze 2—3 fő volt.

Contarini Lőrinc, aki a háború alatt Velence követe volt Ferdinánd oldalán, a huszárok szép fegyvertényéhez ezt a megjegyzést fűzi: „Ez eset, ez erős bizonyosság után mindenki meg van arról győződve, miszerint a német a magyarral vitézség dolgában nem mérkőzhetik.“

Ez a tiszta huszárgyőzelem lehetővé tette, hogy Ferdinánd és Móric herceg egyesült seregei Vogtlandot és a szász választó egyéb birtokait sorjában meghódítsák. A verhetetlennek tartott János Frigyes tekintélyén ezzel nagy csorba esett.

1547 elején Nyáry Ferenc betegsége miatt megvált huszárjai éléről. Utóda Bakics Péter lett, ki tisztjét a Nyáryéhoz hasonló bravurral töltötte be. Ő vezete a huszárokat, mikor a császári szövetséges hadak 1547 husvétja után ugyanazon a ponton, ahol előző évben, újból átlépték a cseh-szász határt. A magyar huszárok usztattak át legelsőnek az Elbén. Miután a túlsó parton a spanyol és az olasz lovas csapatokkal egyesültek, háromórás vágtaival a menekülő ellenfelet utólérve, ők verték szét a szász választó lovas csapatait. A császár eszerint megint nekik köszönhette győzelmét.

A menekülő szász választót Luka József magyar huszár érte utól s mivel a fejedelem férfiasan védekezett, kénytelen volt két helyen is megsebezni. A választót elfogták. A császár Lukát „aranyos vitézzé“ ütötte s arany láncsal ajándékozta meg. Ugyanezt tette a huszárok több tisztjével.

Az egykorú források valósággal versengenek a magyar huszár dicséretében. Közülük nem egy azt állítja, hogy a császár egész sikerét a magyar huszárnak köszönhette. Érezte ezt maga a császár is, mert hiszen — mint előbb mondtuk — kijelentette, hogy magyar huszár nélkül nem kezd többé hadjáratot.

*

Magyarország a XVI. és XVII. században Európa hadiiskolája volt. A törökkel folytatott szakadatlan háboruskodáshoz sok katona kellett s a katonának bőséges alkalma volt, hogy magát mesterségébe alaposan begyakorolja. A hadvezérek, a hősök olyan hallatlanul nagy tömegét szülte ez a kor, amihez foghatóval kevés nemzet dicsekedhetik. A török, aki maga is harcos, vitéz nép volt, kis csoportokban, sőt egyenként is kereste a harcot s a végvárak, véghelyek magyar vitézei sohasem tértek ki kihívása elől.

Az európai államok az évszázados török-magyar viaskodás delelőjén már nem csak a magyar huszárt utánozták, hanem gyalogságuk mintaképeül a vitézségben a huszárral versengő hajdut választották és a magyar véghelyeken és végvárakban sajátították el (pl. Brecktel Ferenc Joachim a magyar véghelyeken és végvárakban 1583-ban gyűjtött tapasztalatai alapján írta meg Buchsenmeisterey Nürnberg, 1591, című művét) a tűzérés mesterségét is. A magyar katonának Európában sohasem volt nagyobb hire, becsülete és a hadügyek fejlődése szempontjából sohasem volt fontosabb irányító szerepe, mint ebben a nehéz időben.

Itthon viszont ő volt nem csupán a haza földjének, hanem a nemzet jellegének, erényeinek és nyelvének is egyedüli megalkuvást nem tűró őrzője is. Nem a császári hadjáratok, nem az ügyesen „rückwärtskonzentrirozó“ Montecuccolik, hanem az ókor halhatatlan hőseire emlékeztető Zrinyiek, ismert és ismeretlen nevű végbeli vitézek törték meg a török erejét és készítették elő Szavojai Jenő hercegnek, a „nemes lovag“-nak a végső sikert.

Azért mégis el kell ismernünk, kétségtelen érdeme a Habsburgoknak, hogy a honvédelem rendszerének korszerű kiépítésén szakadatlanul fáradoztak, ha az anyagi terhek viselésében az elszegényedett országgal — főként eleinte — nem is túlságosan osztoztak. Ferdinánd utóda, Miksa 1567-ben elrendelte, hogy a hadikészlet növelése céljából a telekkatonaság veszély esetén a végeken állomásozzék és hogy ennek eltartásáról a főurak és a birtokos nemesek gondoskodjanak. Két évvel később ugyanezektől a háborús bonyodalom tartama alatt állandóan készen álló lovasság élelmezését is megkövetelte. Rudolf az 1557. évi haditanácskozás alapján 1578-ban kibocsátott első dekrétumában megerősítette a telekkatonaságra vonatkozó előbbi rendeleteket és azok betartását szigorúan megkövetelte. II. Mátyás 1609-ben, miután az elszegényedett ország erősen megfogyatkozott portáit újból összeiratta és kimondta, hogy négy-négy jobbágytelek, illetőleg tizenkét-tizenkét ú. n. kistelek (jobbágyház) számít egy portának, elrendelte, hogy külső és belső veszedelem megelőzése végett minden 4. porta után egy lovast állandóan fegyverben tartani és élelmezni kell.

Az elszegényedés következtében a bandériumok létszáma egyre apadt. 1601-ben éppen ezért rendelkezés történt, hogy azok a bandérium kiállítására kötelezett elemek, akiknek 50-nél kevesebb lovasuk volt, a vármegyék zászlaja alatt vonuljanak hadba. A bandériumok — a főnemesiek és a vármegyeiek egyaránt — a királyi főparancsnok vezetése alatt állottak. Természetesen minden vármegyei zászlónak is külön kapitánya volt. 1596-tól kezdve a vármegyék katonasága felerészben huszá-

rokból, felerészben gyalogosokból állott. Az 1609. évi pozsonyi országgyűlés határozata értelmében a fentebb már említett négy-négy portánként kiállítandó állandó lovasságot vármegyénként bandériumokba gyülekeztetve, a király parancsára a palatinus vezette hadba, illetőleg alkalmazta belső zavargások leverésére. A városoknak csak gyalogosokat kellett adniok, még pedig a nádortól külön-külön meghatározott létszámban.

A toborzás és a zsoldos-rendszer erőteljes fejlődésével a Habsburgok alatt a nemesség személyes felkelési kötelezettsége évről-évre vesztett jelentőségéből; az 1602—1603. és az 1604. években a király pénzbeli válság fejében egyáltalán felmentette a nemeseket a személyes hadiszolgálat alól. Ezzel szemben nőttön-nőtt az adó. 1622-ben, 25-ben és 30-ban minden — újonnan számbavett — porta után, mindhárom esetben két-két évre előre 3 forintot kellett fizetni; a főurak és a birtokos nemések ezen felül 1625-ben a magukéból még külön portánként 1 forintot fizettek. 1647-ben minden porta 5, minden főúr és birtokos még külön szintén 5 forint hadiadót rótt le a királynak.

Ezzel a temérdek pénzzel fel lehetett volna szabadítani hazánkat az ezidőben más harctereken amúgy is alaposan lekötött török uralma alól. De a pénz — mint még szó lesz róla — egyelőre másra kellett s maguk a császári hadvezérek, köztük legelsőnek a szókimondó Schwendi Lázár, sőt maga a haditanács is hasztalan szorgalmazták a végek rendes ellátását és megbecsülését.

A 30 éves háború (1618—1648) új korszakot nyitott meg az európai hadszervezet terén. Az eddigi, rendszerint csak egy esztendő meleg — táborozásra alkalmas — évszakán át tartó háborúk helyett most olyan kezdődött, mely az egykoruak szemében állandósulni látszott. A rövid hadjáratok befejeződése után könnyű volt szélnek bocsátani a felkelést és a zsoldosokat, a 30 éves háborúban ezt kettős okból nem lehetett megtenni: először mert minden hadjárat után új következett s így a katonára szakadatlanul szükség volt, másodsor, mert az egyik táborból ma elbocsátott zsoldos, holnap az ellenség táborában jelentkezett volna. A hadviselő felek így kénytelen-kelletlen, vállalták az állandó seregtartás nagy költségeit.

Hazánkat a 30 éves háború sodródásai nem érintették ugyan közvetlenül, vagy legalább is nem állandóan érintették, de a harcterek közelségénél és annál fogva, hogy uralkodója a háború egyik főszemélye volt: a hosszú háború intézményes katonai újításai természetesen átterjedtek Magyarországra is. Egyébként pedig éppen elég újat teremtettek ezen a téren Erdély nagy fejedelmei: Báthori István, Bocskai István (már a 30 éves háború előtt) és Bethlen Gábor is. Az 1619—1647 között hosszabb-rövidebb időre toborzott magyar esa-

patoknak, még pedig huszároknak és hajduknak se szeri, se száma. Ezeket a toborzott csapatokat, melyek gyakran vegyesen huszárokból és hajdukból álltak, eleinte nem mondták ezrednek, hanem csak parancsnokuk nevével említették, vagy egyszerűen „x. számú hadinépnek” nevezték. A parancsnokot az alapító-okmány szintén nem ezredesnek, hanem „capitanei supremii”-nek (fővezetőknek) címezte. Így Esterházy Pál gróf huszárokból és hajdukból álló s az 1619 május 9-én kelt patens alapján toborzott csapatát, melyet Balogh ezredes vezetett az 1619-es és 20-as években a 30 éves háborúban „Esterházy Pál hadinépének” (Kriegsvolk) írták és nevezték. Csak 1630-tól kezdtek ezredekről és ezredesekről beszélni.

A már említett Esterházy Pálon kívül az 1619. évben huszár-csapatot állítottak ki s egy, illetőleg két évig ezek élén részt vettek a háborúban: Pálffy Miklós gróf (500 lovas), Forgách Miklós gróf (1000 lovas), Pázmány Péter hercegprimás, ki helyett Somogyi Mátyás báró volt a fővezető (1000 lovas), Nádasdy Tamás gróf, ki azonban a toborzás folyamán elhunyt s így csapata (500 lovas) feloszlott, mielőtt a harctérre ment volna.

1620-ban Radul oláh vajda állított ki 1000 magyar huszárt, a következő évben Bosnyák Tamás 1000 huszár és 200 hajdu élén itthon Bethlen Gábor ellen harcolt, de parancsnok és csapat fogságba esett; Gyarmati Balassa Ferenc 300 huszár és 200 hajdu toborzására kapott megbízást, de meghalt, mielőtt csapatát megszervezte volna; ugyancsak itthon harcolt a király pártján Forgách Miklós gróf nádor 300 huszárral és 200 hajduja is. Csapatot állítottak ki még ebben az évben (még pedig mindannyian 500 huszárt és 200 hajdut) anélkül, hogy azt az ellenség elé vezethették volna: Pálffy István gróf, Somogyi Mátyás és báró Esterházy Pál gróf.

1622-ben Széchy György a bányavárosokban toborzott 1500 huszárt, de ezek sem vettek részt hadjáratban, úgyszintén Esterházy Miklós gróf ez évben toborzott ismeretlen számú huszárral sem.

1623-ban Roskoványi László, Nádasdy László és Pál gróf toborzott 500—500 huszárt, de ezek közül csupán Roskoványi huszárral vonultak ki Bécs alatti táborozásra, ahol 100 huszár élén ebben az évben még Orossi Pál is megjelent.

1624-ben Forgách Miklós gróf nádor megint 1000 huszár toborzására kapott megbízást, de csapatát az év végén feloszlatták. 1625-ben azonban újabb parancs alapján 600 huszárt toborzott s ezek Pechmann ezredes vezetése alatt a birodalomba vonultak, hogy az év végével megint feloszoljanak.

1630-ban a nádor már mint ezredes, ezredtulajdonos 500 lovas toborzására kapott patenst; csapatát, illetőleg most már ezredét 1632-ben 1000 főre kiegészítették. Az ezred 1631-ben Breitenfeldnél

hareolt, 1632-ben pedig Lützownál olyannyira ki-tüntette magát, hogy a királytól köszönő levelet kapott. Ebben az évben még Esterházy Pál gróf toborzott 500 huszárt, de ezt a csapatot az év végén feloszlatták.

1631-ben Bakács Farkas, Kovács Péter és Barkóczy László szerepelt 500—500 huszárral Sziléziában, de az év végén mindhármuk hadinépét feloszlatták.

1632-ben Pálffy István gróf 1000 lándzsást toborzott; csapatának további sorsa ismeretlen.

1634-ben Lengyel Baltazár 1000 huszár toborzására kapott megbízást. Ő lett a második ezredes-ezredtulajdonos, csapata pedig a második magyar huszárezred, mely 1635-ben Piccolonimi seregében szolgált, 1636-ban pedig Illay István alezredes parancsnoksága alatt a Felső-Rajna mentén álló Colloredo-hadtest kötelékébe tartozott. 1634-ben még Kovács Péter és Konrády Mihály ezredes-ezredparancsnok szerveztek magyar huszárezredet és ezek élén évekig (előbbi 1639-ig, utóbbi 1637-ig) részt vettek a 30 éves háborúban.

1635-ben Gyarmati Balassa Ferenc ezredes-ezredtulajdonos szervezett 1000 főből álló huszárezredet, mely 1638-ig szerepelt a 30 éves háborúban.

1636-ban pedig Erdélyi István ezredes-ezredtulajdonos szolgált 300 főből álló huszárezredével a Rajnánál a Colloredo-hadtestben.

1639-ben Bornemisza, Balogh István, Guzony István, Beresényi Imre, Horváth Péter vezettek tiszavirágéletű kisebb huszárcsapatokat a 30 éves háborúban.

1641-ben Pálffy István gróf 1000, Esterházy Miklós nádor pedig 3000 huszárt (utóbbi a maga költségén) adott két évre az uralkodónak.

1642-ben Serényi Pál gróf 300, a következő évben 1000 huszárra élén vett részt a 30 éves háborúban. Ugyanebben az évben Batthyány Ádám gróf, a kanizsai végek tábornoka 500, 1643-ban 1000 majd 2000 huszárt adott Bessenyei parancsnoksága alatt a király zászlaja alá. Barkóczy László szintén kiállított 2000 huszárt, de ezeket még ez évben elbocsátották. 1643—44-ben Barkóczy László, Homonnai Druget János és Csáky gróf hareolt huszárjainak élén a 30 éves háborúban, majd itthon I. Rákóczi György fejedelem ellen.

1643-ban Eörsy Zsigmond, Majthényi István és Hadadi Wesselényi gróf toboroztak egy-egy évre 1200 huszárt.

1644-ben Erdődy és Nádasdy, a következő évben megint Esterházy Miklós nádor és Barkóczy László huszárjai vettek részt a háborúban.

1646-ban Forgách Ádám gróf 300 huszárt toborzott; ezek a következő évben bekövetkezett felcszlatásuk előtt részt vettek Iglau (Morvaország) ostromában.

Meg kell még jegyeznünk, hogy a királyi pa-

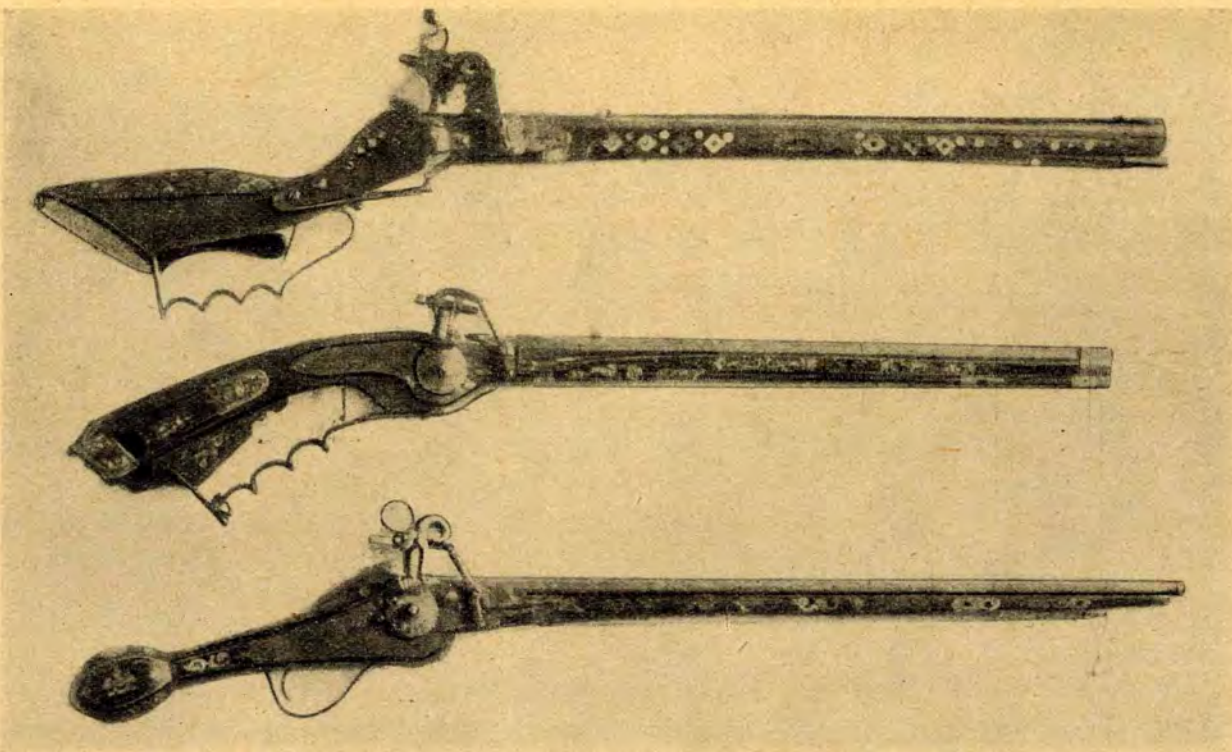
tensekben „horvát“-nak mondott könnyű lovas-ezredekben is igen szép számmal akadt magyar huszár, úgyhogy az itt felsorolt csapatokkal a 30 éves háborúban résztvevő magyar huszárok sorát korántsem meritettük ki. Ha csak az ú. n. „horvát“ könnyű lovas-csapatok parancsnokait vesszük sorba, már ezek közt is igen sok magyar akad (Zrinyi György gróf, Zrinyi Miklós gróf, Zrinyi Péter gróf, Orossy, Batthyány, Révay Pál, Forgách Péter gróf, Csomaközy, Mettényi, Lossy Péter, Pálffy Pál gróf), természetes, hogy a legénység közt a magyar elem szintén tekintélyes számban képviselve volt.

Mint látjuk, a leromlott, teljesen elszegényedett csonka ország bőségesen kivette részét a hosszú vallási háborúból, pedig itthon minden vitézre égető szükség lett volna. Minden császári ember, aki a király jogara alatt álló akkori Magyarországra elkerült, szomorú képet festett ennek a jobb sorsra érdemes népnek szörnyű szenvedéséről; a dicsérettel egyik se fukarkodott és egyik se mulasztotta el, hogy az ország megsegítését és felszabadítását sürgesse.

Különösen érdekes e tekintetben Rueber János és Schwendi Lázár császári tábornokoknak, a Rudolf király megbízásából 1577-ben Bécsben Ernő főherceg — a király öccse — elnöklete alatt üléselő haditanács elé tárt felterjesztése.

A két katona nézete a törökkel követendő eljárás dolgában egymással homlokegyenest ellenkezik. Rueber 6000 lovas és 4000 gyalogost akar összehozni Magyarországon — biztosítja is a haditanácsot, hogy a magyar nemzet áldozatkészsége mellett ez a legnagyobb szegénység ellenére senkinek sem lehetetlen — ezt a birodalomból és a többi európai hatalmaktól 60.000 lovasra és 40.000 gyalogosra akarja kiegészíteni, hogy ezzel a tekintélyes erővel a törököt, lehetőleg téli hadjárattal, melyhez az nincs szokva, kiverjék az országból. Schwendi óvatoss. Védelmi hadjáratot akar folytatni. De amennyire eltér nézetük ebben a kérdésben, feltűnően megegyezik felfogásuk abban, hogy a magyar végek vitézeit, akik védőfalként állnak Európa keletén s akiknek az uralkodó tartományainak viszonylagos nyugalma és fejlődési lehetőségét köszönheti, el kell látni minden jóval és minden kellemelkel, hogy hivatását az eddigi férfias szellemben továbbra is hiven betölthesse. A haditanács a védekezés mellett döntött, de mindenben magáévá tette a két katonának a végek jobb ellátását sürgető kívánságait. A helyzet azonban mit sem változott, noha a király 1578. évi, előbb már említett dekrétuma a „se pénz, se posztó“ bajában és a folytonos csatározások közt sinylődő vitézek szemé előtt megcsillagta a reményt.

Egy 1577-ből reánk maradt költségvetési tervezet, mely a felső-magyarországi, a bányavárosi,

Karabélyok a XVI. és XVII. századból.

a Duna és a Balaton közti, a Balaton és a Dráva közti és végül a horvátországi végek évi készpénz-szükségletét összesen 2.015.900 forintban állapította meg és kimondta, hogy ebből 1.610.084 forint a királyt, 405.816 forint pedig a horvátországi stb. végeken parancsoló Károly főherceget terhelné, megállapította azt is, hogy a király csak a birodalmi segélypénzből (600.000 forint) tud 460.000 forintot a magyar végekre fordítani — 140.000 forintot u. i. Károly főherceg rendelkezésére bocsát, — mert öfelsége királysága, tartományai, kamarajószágai kimerültek, utóbbiak legnagyobb része még hozzá zálogban is van. „Ezért — mondja a tervezet — hű alattvalói lesznek kénytelenek Isten segítségével meghozni minden áldozatot. S teljes erejükből, szíves örömmel fognak közrehatni a hadikészültség és a honvédelem emelésére; mert csakis ezúton biztosíthatják úgy a maguk, valamint hozzátartozóik életét és vagyonát a pogány zsarnokság és hatalmaskodás ellenében.“

És amint volt Rudolf alatt, úgy maradt később is, egészen az ország felszabadulása előtt Bécs ellen intézett török támadásig, amely aztán végre mégis cselekvésre bírta a császár-királyt.

Meg kell állapítanunk, hogy Bécsben a hazai protestántizmus, az „eretnekség“ leküzdésére sokkal több erélyt fordítottak, mint a török kiűzésére. A szabadság és a jogok földje szétdarabolt hazánkban a Martinuzzi György barát jóvoltából önállóságra emelkedő Erdély volt, a szabadság és a jogok bajnokai pedig az erdélyi fejedelmek, köztük legelsősorban Báthori István, Bocskai István, Bethlen Gábor és Thököly Imre. Az ő földjükön a Belgiojosok, Batták, Heissterek uralma nem

tudott gyökeret verni. Az országnak a király hatalma alatt álló részében a szabadságért és az ország felszabadításáért sikraszálló hazafiakat könnyebb volt elhallgattatni, vagy észre nem venni — mint Zrinyi Miklóssal, a hadvezér-költővel a tehetetlen Montecuccoli ellenlábásával tették — mint az erdélyi fejedelmeket, akik fegyverrel kezükben küzdhettek elveikért és a nép jólétéért.

A végeken pedig állt a magyar vitéz! Hűségesen, hősiiesen tűrte a nélkülözést, keményen állta a harcot és őrizte a magyar földet, a magyar nyelvet és a magyar erényeket. *A szultán pasái és a király szinte kivétel nélkül idegen tábornokai kénytelenek voltak magyarul levelezni a végekkel.*

A hódoltság korában a végek minden tisztje, vajdája és főlegénye (lovassal) nemes ember volt. A legutolsó jobbágyból is lehetett tiszt, mert vitézséggel megszerezte a tiszti rendfokozat kellemét, a nemességet.

A török elleni vállalkozásokban a huszárt el kellett tiltani az őt annyira jellemző vakmerőségtől. A már említett 1577. évi haditanácsi jegyzőkönyv szigorú fenytést kér Rudolftól azokra, akik „céltalan“ vitézkedéssel, portyázással és prédálással ingerlik a hatalmas ellenséget, „Isten ostorát“, aki minden népet elpusztít vagy rabszolgaságra vet, amely ujját húz vele. Igen, de a huszár általában a végvári vitéz éhen pusztult volna, ha préda és zsákmány után nem jár. Mint maga a haditanács megállapította, a pénzük után járó végbeli küldöttségeket Bécsben ridegen fogadták, járandóságukat egyáltalán nem, vagy csak oly hosszas huza-vonával fizették ki, hogy mire a küldöttség pénzhez jutott, azt felerészben a bécsi szállásán

várva és sürgetve a fizetést, már kénytelen volt előre elkölteni.

A XVI. század derekán már kezdték a magyar végeket német lovas-lövészekkel megrakni. Ezekről megkövetelték, hogy jó gyors lovakat tartsanak, melyek a huszárlóval az előnyomulásban és a hátrálásában lépést tudnak tartani. Érdekes ez abból a szempontból, hogy míg a végeken kisebbségben lévő németektől megkövetelték a magyar huszárhoz való igazodást, addig a magyar huszár a nyugati haretereken, ahol pedig elenyésző kisebbségben volt, nemesak magyar parancsnokait, öltözetét és fegyverzetét, hanem ott teljesen idegenül ható haremódját is változatlanul megtarthatta.

Ha már megemlítettük ezeket a tényezőket, lássuk, milyen volt ebben az időben a magyar huszár ruházata, fegyverzete és haremódja.

Ortelius, ki hazánkban a XVII. század közepén mint katonarvos működött és Magyarországról igen érdekes térképet is készített, 1665-ben a következőket írja:

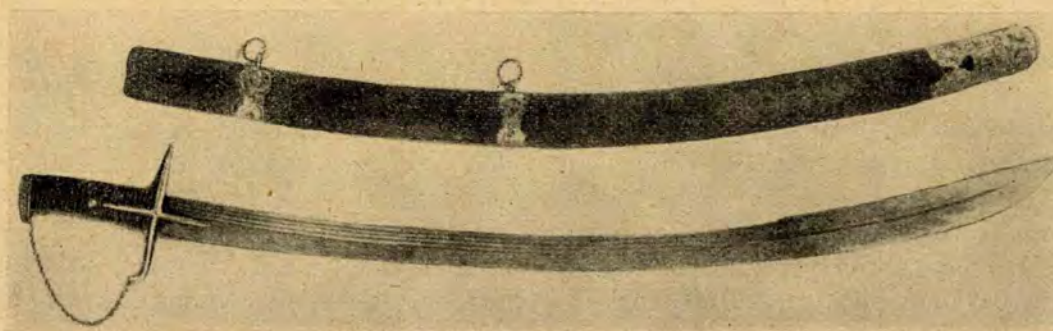
„Háborúban a magyar lovas-katona többet ér,

szemünkbe: 1. hogy a főfegyvernem még mindig a lovasság volt, 2. hogy ez a kézi lőfegyvert korántsem tekintette főfegyverének és 3. hogy attól, amit ma könnyű lovasság alatt értünk, még igen messze állott.

Ortelius leírásán túl még az is bizonyítja, hogy a lovasság ekkor még valóban főfegyvernem volt, hogy a végeken és a nyugati haretereken egyaránt a gyalogságnál jóval nagyobb számban szerepelt. De a huszár kedveltsége mellett szól az is, hogy I. Lipót 1697. évi szabályzata értelmében a gyalogosnál nagyobb zsoldot is kapott, mert „patkóra és patkószegre is kell, hogy fussa“ illetményeiből.

Hazánk, miként a XV. és XVI. században, a XVII.-ben is Európa nagy hadiiskolája volt, a magyar katona pedig a töröknek igazi virágzásában — más szóval az ozmán hatalomnak a XVII. század végén bekövetkezett hanyatlása előtt — egyetlen komoly, méltó ellenfele.

A magyar katona a folytonos érintkezés alatt kiismerte a török gyengéit és azokat alaposan ki

Szablya a XVII. századból.

mint a gyalogos, mert lova igen jó és gyors. A lovas fegyvere a lándzsa vagy amint ők nevezik a kopja, a görbe kard vagy ahogy ők mondják a szablya, az egyenes, éles hegyben végződő, szúrára alkalmas kard, amit ők pallósnak neveznek, a tegez, az íj, a nyíl, a fejsze vagy balta, ahogy ők nevezik, a puska, a buzogány, a csákány és a korbács.

A lovasokat huszároknak hívják. Ezek az ellenség előtt rohamsisakot, testükön lábukat is befedő hosszú, ujjas páncélt viselnek, erre pedig még kámzsás ruhát vagy állati bőrökből készült ujjast öltenek.

Baloldolukon hordják a szablyát, jobb térdük alatt a pallóst, jobb kezükben tartják a gerelyt vagy a kopját, melynek végén két lobogócska vagy bojt van. A zászlósok lobogói szélesebbek és sokkal hosszabbak. A kopja nyelét vörösre és fehérre festik, markolata fölött védővasat alkalmaznak. Hátral a nyergen egy vászon védőtokban mordályt vagy kézipisztolyt is hordanak.

A kapitányok vörös vászon-kabátkát viselnek és a nyergen buzogányt.“

Ebből a leírásból három dolog ötlük különösen

is használta. A gyorslovú huszárok sokszor törbeesalták ellenfelüket; ősi hadiszokás szerint cselvetettek, visszavonulást szinleltek s mikor elértek oda, ahol a terep és a többi harci tényező nekik kedvezett: irgalom nélkül elbántak Mohamed gyermekeivel. Mikor alkalom kínálkozott, rajtaütöttek a törökön, aki általában gondatlan, könnyelmű volt; fárasztották, nyugtalanították, elvágták utánpótlásának és visszavonulásának útjait. Egy szóval: a huszár pontról-pontra alkalmazta az ősi magyar taktikát, mellyel a török is Európába jött.

Rohama mindent elsőpró volt. De mindeme kitünő tulajdonságai mellett néhány hibájáról — úgylátszik — nehezen tudott leszokni. Az ebből a korból reánk maradt összes szabályzatok, származzanak a királytól vagy az erdélyi fejedelemtől: szigorú büntetés terhe alatt tiltják az ellenség közelében egyenként vagy kis csoportokban való prédára-esatangolást, a dorbézolást, a káromkodást, a ledér nőekkel való érintkezést és a veszekedést. — Báthori István szabályzata, melyet magyar huszárjai miheztartására lengyel király korában (1576—1586) adott ki, félkéz elvesztését igérte

azoknak, akik csak kardjuk után nyúltak, hogy bajtársukban kárt tegyenek. Már pedig azt kell tiltani, ami a tapasztalás szerint megvan...

Talán nem érdektelen, ha néhány szóval megemlékezünk a 30 éves háború magyar tisztjeinek műveltségi fokáról is, amire igen jellemző Lipót Vilmos főherceg udvadmesterének a főherceg bécsi főhadiszállásán 1640 körül időnként vendégül látott magyar tisztek számára kiadott asztali utasítása. Ez, *annak előrebocsátásával, hogy a tisztek legtöbbje művelt módon viselkedik*, „ama faragatlan urfiakra” való tekintettel, kiknek magatartása sok kifogásra ad okot, a következő tanácsokkal szolgál:

1. Ofensége üdvözetére mindenki kifényezett fegyverzettel és szíjzattal, tiszta kabátban és csizmában és *józan* állapotban jelenjék meg.

2. Az asztalnál a székekkel nem kell hintázni és a lábakat az asztal alá kinyújtani.

3. Nem kell minden falat után inni, miáltal az ember hamar jólakik; a serleget minden étel után csak félig kell kiüríteni s ivás előtt az embernek bajuszát és száját tisztán meg kell törölni.

4. Nem kell kézzel a tálba nyúlni, sem a lerágott csontokat a szék mögé hátra vagy az asztal alá dobálni.

5. Nem kell az embernek ujjait lenyalni, a tányérba köpni, vagy orrát az abroszba kifujni, vagy abba megtörölni.

6. Az ebéd végével nem kell marhamódra inni (vichisch humpiren), hogy az ember a székről leessék, vagy ne legyen képes az asztaltól felállni és egyenesen távozni.

Lehet, hogy „ama faragatlan urfiak” valóban rászorultak erre az utbaigazításra, sőt valószínű, hogy igen; de mentségükre szolgál, hogy a végeken több alkalmuk volt megtanulni a harcot, mint a spanyol etikett szabályait. És a harcban nem kellett őket útbaigazítani.

Magyar, latin és német nóták zengtek végbeli vitézeink dicsőségéről, vitézségéről. Kétségtelen, hogy ezek a tulajdonságaik, a rosszak ellenében, javukra billentik a mérleget.

*

A török a XVI. század ötvenes éveiben került a nagyobb összecsapást. Megelégedett a véghelyek vonalának, más szóval birodalma határának lassú előretolásával s így inkább csak várvívásra, kisebb vállalkozásokra szorítkozott.

1562-ben Ferdinánd a törökkel 8 évi békét kötött, melyet azonban a közte és János Zsigmond erdélyi fejedelem közt 1564-ben kitört háború félbeszakított. A török egykori pártfogoltjának, Zápolyai János királyunk fiának oldalán beavatkozott a háborúba: 1566-ban a Szulejmán szultán maga állt a fősereg élére, mely Egernek tartott. De Zrinyi Miklós Siklósnál rajtaütött a török seregen

s a szultán ezt megbosszulandó, eltért tervezett útvonalától és Zrinyi Miklós fészke, Szigetvár alá vonult. Augusztus 6-ától szeptember 8-ig tartott az ostrom, melynek vége a Jurisich, Dobó, Szondy legendás várvédelmét méltón betetőző ismert „kirohanás” lett. Az 1564-ben elhunyt Ferdinándot a trónon követő Miksa 100.000 főnyi serege Győr és Komárom mellett tétlenül nézte végig a legnagyobb magyar hősök egyikének tragédiáját, mely egyúttal a hazai török uralom csúcsát jelentette.

Ez után a török már csak egyetlen nagy csatában győzött: a mezőkeresztesiben. De már ezt a győzelmét sem katonai erényeinek, hanem ellenfelei megbocsáthatatlan gondatlanságának és kapzsiságának köszönhetette.

Rendkívül érdekes és tanulságos ez először, mert benne császár-királyi és az erdélyi hadak vállvetve küzdöttek a török ellen s másodszer, mert a már kivívott nagy győzelmet a mieink bűnös módon eljátszották és ezzel a török megszállás idejét kerek 80 esztendővel meghosszabbították.

Báthori Zsigmond miután feleségül vette Habsburg Mária Krisztinát, 1593-ban szövetséget kötött Rudolf-fal, megtámadta és meghódította Moldvát és a Havasföldet, Szinán pasát pedig kiverte Erdélyből és seregét az Alduna mentén, Gyurgyevonál megsemmisítette.

Olyan kihívás volt ez, melyre csak maga a szultán adhatta meg illőképpen a feleletet. A szultán csakugyan még ebben az évben el is indult nagy serege élén Magyarország ellen; hamarosan visszafoglalta Veszprémet, Tatát és elfoglalta Győrt és Pápát.

Ezzel megkezdődött a „15 éves” háború, melynek legkimagaslóbb hadieseménye a mezőkeresztesi csata volt (1596 október 26).

A német, cseh, vallon és olasz zsoldosokból álló császári sereg, melynek parancsnoka Miksa főherceg volt, október 18-án egyesült Teuffenbach felsőmagyarországi és Báthori Zsigmond erdélyi hadaival a Szikszó és Sajóvámos közt elterülő táborban. Az egyesült sereg létszáma 50–60 ezer fő lehetett.

A fővezérletet Miksa főherceg vette át és alvezéreivel folytatott megbeszélése után azt parancsolta, hogy a sereg Mezőkereszteshez menjen s a török támadását a Mezőkeresztestől nyugatra folyó és a Csincse-mocsárba ömlő patak természetes védővonalától keletre várja be.

De a török is felismerte a kiválasztott terepszakasz előnyeit s a keresztény sereg közeledésének hírére a szultán Dsáfer basát előreküldte kb. 15.000, jórészt janicsárokból álló hadával, hogy az említett patak vonalát elfoglalja és átjáróit lerombolja, illetőleg biztonságosan megszállja. Ez meg is történt, úgyhogy mikor Miksa főherceg Király Albert erdélyi, Homonnai István magyar és Rusz-

wurm Hermann német csapataiból összetevődött előhada október 23-án Mezőkeresztes elé érkezett, az előbb említett terepszakaszt már csak nehéz harc árán tudta megszállni. Dsáfer basa janicsárjai igen elszántan küzdöttek, de végül ágyúik és zászlóik hátrahagyásával mégis menekülniök kellett. A magyar lovasság nyomukban volt s amennyire tehetette, kiaknáztta a győzelmet.

Báthori Zsigmond másnap azt tanácsolta Miksa főhercegnek, hogy az első vereség nyomában bizonyára jelentkező csüggedést és rémületet az egyesült sereg, azonnali erélyes támadással, kihasználja. Huszárjaival és hajdujaival nyomban át is kelt a patakon, hogy a törököt zavarában meglepje. Miksa főherceg azonban ezt a jó haditervet „vakmerőségnek“ gondolta és Báthori huszárjait és hajduit az eredeti hadállásba visszarendelte. Báthori visszatért ugyan, de hosszas rábeszéléssel sikerült a főherceget észszerű tervének megnyernie, úgyhogy az egész sereg még az nap (24-én) felkerekedett. De csakhamar híre érkezett, hogy a szultán is megindult fősergével Egerről Mezőkeresztes felé. A főherceg német tanácsosaira hallgatva, azonnal megállt, sőt visszament a patak mögé.

A szultán előhada — a tatárok — Szinán és Murád pasák vezérlete alatt csakugyan még 24-én Mezőkeresztes alá érkezett s itt Báthori huszárjaival és hajdujaival többször véresen összecsapott. Az est leszálltával azonban mindkét fél nélkül szállt táborba, hogy győztesnek mondhatta volna magát.

25-én Szinán és Murád tatárjai már hajnalban megkezdtek a támadást. Átkeltek egy gázlón s miután a balszárnyon álló erdélyiek előőrseit szétszórták, a keresztény sereg oldalába és hátába estek. Király Albert gyorsan felvonultatta ágyúit, csapatait ellentámadásra rendelte s ezzel sikerült a tatárokat elűznie.

Ekkor az egész sereg csatarendbe fejlődött. Teuffenbach hadteste az első, Miksa és Báthori seregei második csatasorban helyezkedtek el.

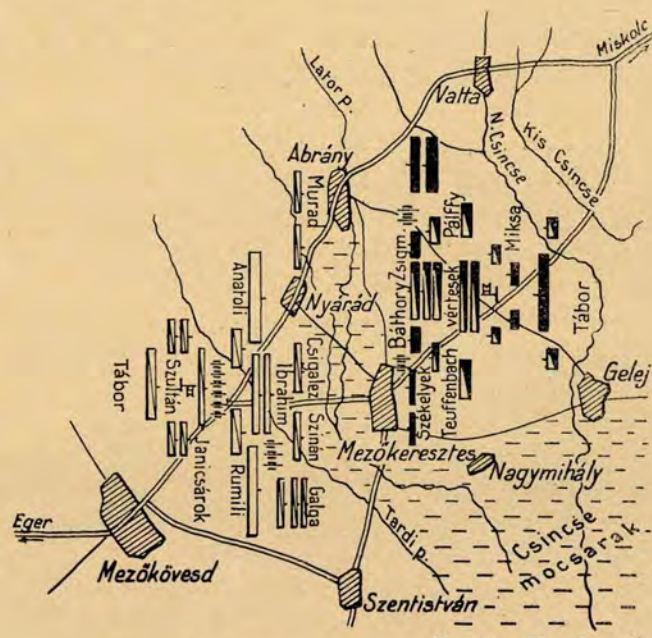
Reggel 6—7 óra között a török főserg is a csatatérre érkezett. Legelől voltak most a török oldalán Szinán és Murád pasák tatárjai, utánuk Haszán budai pasa, majd Ibrahim nagyvezir seregei, végül a szultánnal élükön, a janicsárok következtek s a ruméliai és anatóliai hadtestek zárták be a menetet.

A török ismételten támadást intézett Teuffenbach ellen, de itt nem sikerült eredményt elérnie. Később azonban nagy török sereg kelt át északon az egyik gázlón s ez Báthorinak a jobbszárnyon álló gyalogosait szétszórta. Schwarzenberg, Báthori s valamivel utóbb Király Albert közbeléptek azonban s megmentették a veszélyes helyzetet. A keresztények a pillanatnyi sikeren felbuzdulva, a

mocsáron át is utána mentek a menekülő töröknek, mire Szinán pasa tatárjai visszafordultak, megrohanták az üldöző hajdukat, közülök 400-at levágtak, illetőleg fogolyként magukkal hurcolták.

Még több kisebb támadás volt a nap folyamán, melyekben főként a két fél lovassága tevékenykedett. Estére elült a harc. Miksa főherceg éjjel haditanácsot tartott; ezen elhatározták, hogy nem támadnak, hanem úgy tesznek, mintha átengednék a törököt a mocsáron és átkelés közben támadják meg.

A csata napján a két fél helyzete az alábbi vázlat szerint alakult:

A mezőkeresztesi csata 1596 okt. 26.

A törökök már hajnalban megkezdtek az előnyomulást. Szinán és Murád pasák gyalogosai átkeltek a szabadon hagyott gázlókon, azonnal sánctot hánytak s ezt tűzérséggel is megszállták. A két pasa tatárjai a gyalogság mögött fejlődtek, hogy a gyaurokat kedvező pillanatban megrohanják.

A keresztények ahelyett, hogy az átkelő seregrészeket rendre-rendre megsemmisítsék, délig teljesen tétlenül figyelték a fejleményeket. Végre délután 3 órakor Báthori huszárjai megrohanták s a mocsárba szorították a velük szemben álló törököket. Erre Király Albert székelyei is előre törtek s a török jobbszárnyon álló tatárokat szorongatni kezdték. De a török az első csatasor fedezete alatt most egyre nagyobb tömegekben kelt át a gázlókon s a keresztények jobbszárnyát, Ábrány felől jöve, oldalba kapta.

Ebben a válságos helyzetben indultak rohamra Báthori Zsigmond huszárjai.

Nem ok nélkül állapítják meg az egykorú krónikások szinte kivétel nélkül, hogy a magyar

huszár rohama, útjából mindent elsöpört. A roham u. i. áttörte a török arcvonalt, noha ezt a huszárrok heves ágyútűzben és sáncok ellen hajtották végre.

A török egész csatarendjét megrendítette Báthori rohama. Az ellenség rémülten menekült a mocsáron át s most már az egész kereszténysereg előre ment.

De Miksa főherceg nem engedte meg az üldözést, hanem seregét az eredeti hadálláson gyülekeztette. Magyar alvezéreinek tanácsára később mégis hozzájárult, hogy az egész sereg átkeljen a patakon s a török teljes megsemmisítéséig harcoljon.

A terv megint kitűnő volt s ha baj nem történik, hazánk 80 évvel előbb felszabadul a török iga alól, mint ez a valóságban megtörtént.

Báthori Zsigmond, Király Albert és Pálffy Miklós sürgetésére tehát megkezdődött az általános előnyomulás. Hasszán pasa a ruméliai hadtesttel megkísérelte ugyan az ellenállást, de a diadalittas keresztények legázolták, a huszárrok pedig nyomába vetették magukat s vágták, pusztították, ahogy csak tudták. A keresztények rohamát a janicsárok zárt sora és 170 ágyú tüze sem tudta megállítani s hogy mégis megálljon, ahhoz más kellett...

Az árván maradt szultáni és vezéri sátrakban töméntelen kincs tárult az üldözők szeme elé. Ez elvette eszüket. A szabad hajduk és a császári zsoldosok nagy része se látott, se hallott, hanem fosztogatni kezdett.

A török szolgahad, mely a közelben megbújt a csata alatt, észrevette a kínálkozó kitűnő alkalmat s a kincsesládákon tébolyultan táncoló fosztogatókra vetette magát. Szörnyű lett a felfordulás. A rablók fejvesztetten menekültek zsákmányukkal, a megvert török viszont mind nagyobb tömegekben kezdett visszaszivárogni s a csata sorsát pillanatok alatt megfordította. A keresztények vad menekülésben hagyták el a csatateret, de menekülésében a török főerőt sem lehetett megállítani. A szultán maga Szolnokig meg sem állt és csak itt értesült arról, hogy serege a keresztények fölött „fényes győzelmet“ aratott.

Ez a csata, melyet a megverten menekülő két főszereg helyett mindkét oldalon alig néhány száz vitéz harca döntött el végérvényesen, mindkét féltől közel 20.000 főnyi veszteséget követelt.

Szörnyű csapás volt hazánkra a csata elvesztése, de mégis beleoltotta a lelkekbe azt a tudatot, hogy a török már korántsem verhetetlen.

És valóban, ez volt az utolsó nagy csata, melyet a török hazánkban megnyert.